

□ **Bijzondere Indonesische blend* en batik**

Wayangpoppen op thee verpakkingen en theereclames

De thee van de thee- en rubberonderneming Ardja Sari op de Malabar-berg (Goenoeng Malabar Preanger) in West-Java werd verpakt in zakken en blikken dozen die verluchtigd waren met tekeningen van Javaanse wayangpoppen [afb. 1]. De afbeeldingen stelden prinsessen uit de wayangverhalen voor. De thee-onderneming Ardja Sari werd opgericht in 1870. Er werden twee soorten thee voor de Nederlandse markt verbouwd: een Assam-thee, die Bagoes Sari werd genoemd, en een zwarte Javaanse thee, Ardja Sari. De importeur van deze thee, de firma Jacra, was gevestigd in de Spuistraat in Amsterdam. Er was een bijkantoor in de Copernicusstraat in Den Haag, dat gedreven werd door Ch.D. Vuijk. Jacra maakte reclame voor deze theesoorten in Nederlands-Indische en Nederlandse kranten.

* Samenvoeging van twee of meer theesoorten.

Krantenreclame

Op de Nederlandse theereclames van Jacra's thee- en koffiehandel waren in de periode 1921-1939 één wayangpop [zie bijlage I, afb. 2, advertentie] of drie figuren naast elkaar te zien [afb. 1]. Op de oranje zak met Bagoes Sari-thee en de rode zak met Ardja Sari-thee was één wayangpop getekend. Er was ook een blikken theedoo van de firma Otto Roelofs & Zoonen uit Amsterdam (blijkens de inscriptie op de onderkant van de doos, zie bijlage II, afb. 4) in de handel, met op de deksel een drietal dames, die varianten zijn op de wayangdames. De theedoozen zelf werden vervaardigd door de Dordrechtse Metaalwarenfabriek, voorheen Wed. J. Bekkers & Zoon in Dordrecht.

□ **Wayangfiguren**

De drie figuren uit de krantenreclames zijn gebaseerd op een tekening die in 1908 is gemaakt door 'JAL'; dat moeten de initialen van J.A. Loebèr jr. zijn [zie bijlage I, afb. 3]. Deze tekening is verschillende malen gepubliceerd, eerst in zijn artikel over Javaans schaduwtheater in 'Het Huis Oud en Nieuw' (1908, afl. 6, blz. 193-204), en daarna in 'Neerlandia' (1909, nr. 13, blz. 60) en in de Platen-Atlas van Indonesische Kunstnijverheid van T.J. Bezemer (1931, blz. 133). De linker dame op de oorspronkelijke tekening van Loebèr stelt Tresanala of Srikandi in Yogya stijl voor; de middelste dame Arimi en de rechter Banuwati, beiden in de stijl van het koninklijk paleis van de prins van Mangkunegara in Solo (Surakarta/Java). Een ontmoeting van deze drie dames uit Yogya (Yogyakarta) en Solo in een wayangvoorstelling is vreemd. Ook hun handhoudingen zijn opvallend. De middelste figuur op de theereclame van Ardja Sari heeft iets in haar rechterhand. Zou het een theeplant kunnen zijn waar zij aan ruikt? Maken de dames ruzie over het plantje? Wanneer maar één dame wordt afgebeeld op de reclames, is het de middelste figuur [zie bijlage I, afb. 2 en 3].

□ **Pickwick-thee**

In de loop van 2013 lanceerde de firma Douwe Egberts de Pickwick Flowery Java-thee. Zowel op de doos als op het papieren verpakkingszakje van het theezakje staan twee Javaanse wayang-kulit-poppen [zie bijlage II, afb. 5]. Rechts een wayangfiguur van een man die een theepot vasthoudt waaruit een straal thee stroomt. De thee wordt geschonken in het kopje dat op de hand staat van de mannelijke figuur tegenover hem. De theeschenker is een Bima in Solo-stijl. Bima is een karakter uit de Mahabharata (oud heldendicht uit India – episodes uit de Mahabharata worden veel in het poppen- en schimmentheater opgevoerd).

□ **Bima**

Bima is de tweede zoon van Pandu en Kunti. Zijn broers zijn de vredelievende koning Yudhistira, de verfijnde prins Arjuna en de tweelingbroers Nakula en Sadewa. Samen worden ze de Pandawa-clan genoemd. Bima is ruw, vrolijk, waarheidlievend, rechtvaardig en licht ontvlambaar.

Zijn wapen is de knots – net als bij de oud-Hollandse poppenkastfiguur **Jan Klaassen**. Bima is te herkennen aan de slang om zijn nek en aan zijn enorme uitstekende duimnagel, die vaak rood gekleurd is [zie bijlage II, afb. 7].

Petruk

Het oor van de theepot [zie bijlage II, afb. 5] zit vast aan de polsarmbanden van de pop. Van de linkerfiguur – die de dienaarfiguur Petruk** (Solo-stijl) voorstelt, een van de Punakawan* – is een groot deel van de lange neus afgesneden. Het theekopje staat boven op zijn hand. Een wilde boel lijkt het. Zou het een verwijzing zijn naar de gekke theeceremonie in het kinderboek 'Alice in Wonderland' van Lewis Carroll (1832-1898)?

Inmiddels is de Java-thee van Douwe Egberts in deze verpakking uit de handel [afb. 6].

* De Punakawan zijn de narren in de wayangverhalen en de dienaren van de goede helden.

** Petruk is een van de zonen van de nar Semar en goed van de tongriem gesneden. Hij is een snuggere bonenstaak met een dik buikje. Hij houdt iedereen voor de gek.

□ **Batikdoeken**

Vanaf 1890 en vooral vanaf 1910 werden op Java – veelal op instigatie van Hollandse dames in samenwerking met Hollandse kunstenaars zoals Chris Lebeau, Jan Toorop en Piet Ducroo – batikdoeken* gemaakt om te gebruiken als wanddecoratie. Bloemen, vlinders, vogels waren favoriete onderwerpen, maar ook wayangfiguren waren populair [zie bijlage III]. Batiks met wayangpoppen waren hoofdzakelijk bestemd voor de toeristen. Het blijkt dat de makers van dergelijke batiks meestal geen kenners waren van de iconografie van de wayangfiguren. Het is daardoor vaak moeilijk om de juiste naam van de voorgestelde figuur te bepalen. Meestal zijn er types uitgebeeld: één van de vijf Pandawa-broeders, een minister, een krijger, een koning, of een prinses. Tegenwoordig (anno 2014) worden – voornamelijk in Midden-Java – jurken, kussenhoezen, lakens, overhemden, jasjes [zie bijlage IV], rokken en T-shirts gemaakt met prints die gebatikte wayangpoppen voorstellen, of die voorzien zijn van fotoprints van echte wayang-kulit-figuren.

* Batik is een traditionele stofdruktechniek uit Indonesië. Met een stempel of met een gietkannetje worden met hete was patronen gemaakt op een katoenen doek. Het doek wordt met de hand of in een dompelbad gekleurd. De kleurstof hecht niet op de gestolde, vette was. Om deze was te verwijderen wordt de stof gekookt en gewassen.

□ **Informatie**

Raadpleeg voor meer informatie over wayang www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl en het daarin opgenomen [poppentheater-abc](http://www.poppentheater-abc) met bijna vijfhonderd lemma's. Dit document is ook te vinden op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.

Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Pamflet143e.pdf>.

Klik op de **groen** gedrukte woorden voor hyperlinks.

- Afbeelding: batik (detail). Teksten: Hedi Hinzler © en Otto van der Mieden ©. Bijlagen I, II, III, IV, V, VI en VII: afbeeldingen Ardja Sari-thee, Tji Saroni-thee, wayang-kulit-figuren, theeblikken, Pickwick Flowery Java-thee, Petruk, Bima, diverse batikmotieven, een dalang en een messing bord met koning Prabu Dasamuka en de aap Hanuman.

Poppenspe(e)lmuseum ©

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21

www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2

www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl

info@poppenspelmuseum.nl

□ Bijlage I

Het Vaderland : staat- en letterkundig nieuwsblad
07-05-1921

iets voor de fijne theetafel
van de PLANTAGE tot den VERBRUIKER:
BAGOES SARI THEE
prima Java-Assam Thee f2.— p.p. verpakt in 5 onies & n. Wajangpop.
ARDJA SARI THEE

De kwaliteit onvermengde Java-Thee f1.55 p.p. verpakt in rooden zak n. Wajangpop en voorzien v. d. naam Jacra's Thee- en Koffiehandel. Vraagt Uwen winkelier **UITSLUITEND** deze verpakking. In alle plaatsen wederverkoopers gevraagd door de **N.V. JACRA'S THEE- en KOFFIEHANDEL.**
Reguliersdwarsstraat 76. Tel. 5698 N. en Z. Amsterdam.
1945 AGENT voor DEN HAAG en OMSTREKEN: 04
Ch. D. VUIJK, Copernicusstraat 143, Den Haag.

Ardja Sari Thee

Vraagt Uw winkelier
uadrukkelijk:
JACRA'S
ARDJA SARI THEE

Slechts f 2.— p. ½ Kilo.

Jacra's Theehandel A'dam,
Spuistraat 88 a -- Telefoon 40020 f

- Afbeeldingen: advertentie uit dagblad 'De Telegraaf' (Amsterdam, 3-8-1926) [1]; advertentie uit dagblad 'Het Vaderland' ('s-Gravenhage, 07-05-1921) [2]; illustratie uit: 'Neerlandia'. Jaargang 13, nr. 62. Uitgever: v/h Morks & Geuze (Dordrecht, 1909) [3]; logo Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>. Concept: Otto van der Mieden ©.

□ **Bijlage II**

- Afbeeldingen: theeblik (voor- en achterzijde), firma Otto Roelofs & Zoonen (Amsterdam, omstreeks 1920/1930) [4]; Pickwick Flowerly Java-thee (2014) [5]; Petruk [6] en Bima [7]. Vervaardiger wayang-kulit-figures: Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, 2011). Collectie: Poppenspe(e)lmuseum ©. Concept: Otto van der Mieden ©. 4 5 6 7
- Logo Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>.
- Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.

□ **Bijlage III**

- Afbeeldingen: diverse batikmotieven met wayang-kulit-figuren. Arjuna als zeerupsman, Cirebon-stijl [1]; Bima met Narada [2]; Wrekodara en Bima als hij jong is [3]; groepje heren met sepi urang haarstijl, waarschijnlijk de Pandawa's – Arjuna, Nakula en Sadewa in alternatieve kleding. Bima zou de grootste figuur kunnen zijn, maar hij heeft niet zijn kenmerkende grote duimnagel [4]; Kresna, Yudhistira/Puntadewa, Bima en Arjuna [5]; Samba met een verfijnd spleet-oog [6]. Logo Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Concept: Otto van der Mieden ©. Zie ook: <http://www.poppenspeelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspeelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.

1 2
3 4
5 6

□ **Bijlage IV**

- Afbeelding: Poppenspe(e)lmuseumdirecteur Otto van der Mieden als dalang. Een **dalang** is de poppenspeler en de leider van het gamelan-orkest, dat achter hem zit. Hij beweegt alle figuren, spreekt hun rollen, zingt en vertelt. Otto gaat gekleed in een beskap (Indonesisch jasje). Daarop zijn met zilverdraad versierde afbeeldingen van wayang-kulit-figuren (schimfiguren gemaakt van leer) te zien. Op zijn hoofd draagt hij een blangkon (traditioneel Javaans hoofddeksel). Met een cempala (houten hamertje) – dat tussen de tenen van zijn rechervoet zit – geeft hij klopsignalen tegen de kotak wayang (wayang-kist) om het tempo van de gamelanmuziek aan te geven. Aan de kist hangen kepyak (bronzen plaatjes), daarmee zorgt de dalang tijdens bepaalde spelscènes voor geluidseffecten, bijvoorbeeld wapengekletter. De dalang zit achter de kelir (speelscherf). Tegen het doek zijn nog net Ramayana-figuren en een **Gunungan*** (pauzeteken) te zien. Logo Poppenspe(e)lmuseum: [Jan Klaassen](#) (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de **groen** gedrukte woorden voor hyperlinks. Concept: Otto van der Mieden ©. Zie ook: <http://www.poppenspeelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspeelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.
* Gunungan: in een punt uitlopend wayang-rekwisiet, dient als ‘doek’ om de verschillende bedrijven van elkaar te scheiden. Verder als bos, berg, paleis, poort, vuur, natuurkrachten enz.; al naar gelang het verhaal verlangt.

□ **Bijlage V**

- Afbeeldingen: theeblik 'Wajang thee' (ca. 1900). Handelmaatschappij Seng Hap (Medan, Java). Thee-onderneming Tji Saroeni (Tji: rivier). Garoet (Garut): hoofdplaats van het gelijknamige gebied (Kabupaten Garut) in de provincie West-Java. Wayang-kulit-afbeeldingen: Batara Goeroe (god Siwa) – Solo-stijl, de figuur staat op een rund [1a/4]; Batara (god) Kresna, de naam/afbeelding is eigenlijk onjuist, met de figuur kan ook de god Wisnu bedoeld zijn [1b/6]; Praboe Boejoet (buyut: kluizenaar) Lawa, de naam is onjuist, mogelijk een verbastering van Bwatlaw, de zoon van prins Rama, de hoofdpersoon uit de Ramayana-verhalen en een incarnatie van de god Vishnu [2/3a]; Indrajit (jit = overwinnaar) of Meganada (mega = groot, nada = geluid/geschreeuw), namen voor de zoon van de demonenvorst Rawana. Hij kreeg de naam Indrajit toen hij een keer god Indra wist te verslaan; en kreeg de naam Meganada omdat hij tijdens een gevecht zo hard ging schreeuwen, dat iedereen gek werd van het geluid en Indrajit/Meganada natuurlijk won – Solo-stijl [3b/5]. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.

1a/b 2 3a/b
4 5 6

□ **Bijlage VI**

- Afbeeldingen: theeblikdeksel en -bodem 'Wajang thee' (ca. 1900). Thee-onderneming Tji Saroeni. Garoet, Java. Handelsmaatschappij Seng Hap (Medan, Java). Tjap wajang (tjap: merk). Dekseltekst: 'De echtheid van den inhoud wordt alleen dan gegarandeerd wanneer het perkamenten omhulsel ongeschonden is'. Bodemtekst (gebruiksaanwijzing): 'Om een smakelijk kopje thee te krijgen gebruike men niet te veel thee: één theelepel per kopje is voldoende. De trekpot vooraf warm gemaakt en forsch kokend water op de thee geschonken is de thee, na 5 of 7 minuten getrokken te hebben, voor gebruik gereed'. 'Boeat bikin sedoeh ajer the iang enak djangan terlaloe banjak pake itoe the misti pake satoe sendok ketjil boeat satoe mangkok sampe. Dan masaknja ajer misti panas sampe medidih bagitoe lagi misti pake ajer, lang baroe: sasoedahnja disedoeh 5 atau 7 minit lamanja boleh diminoem'. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.

□ **Bijlage VII**

- Afbeelding: messing bord met twee wayang-kulit-figuren (ca. 1900): linkerfiguur – Rawana/Prabu (vorst) Dasamuka, koning van Alengka. Hij is een van de hoofdpersonen in het Ramayana-epos. Rechterfiguur – de apenkoning Hanuman. Klik op de **groen** gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet153.pdf>.